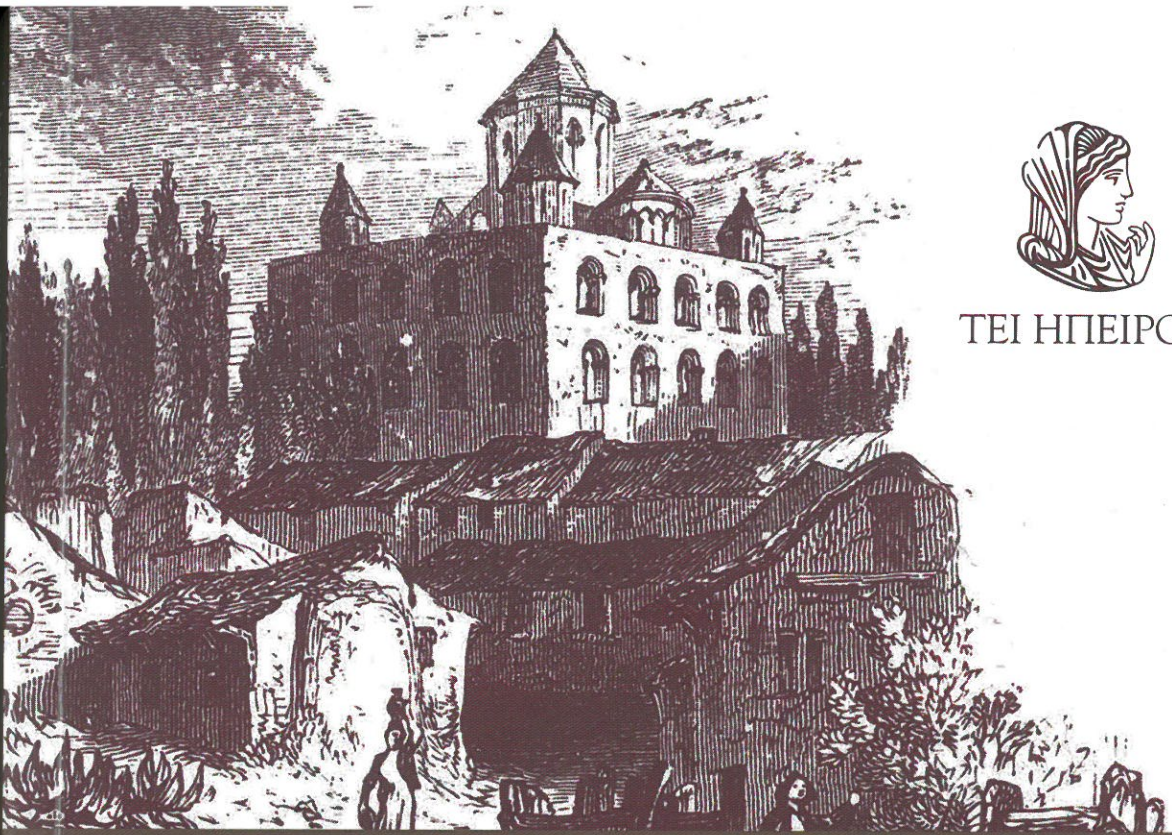




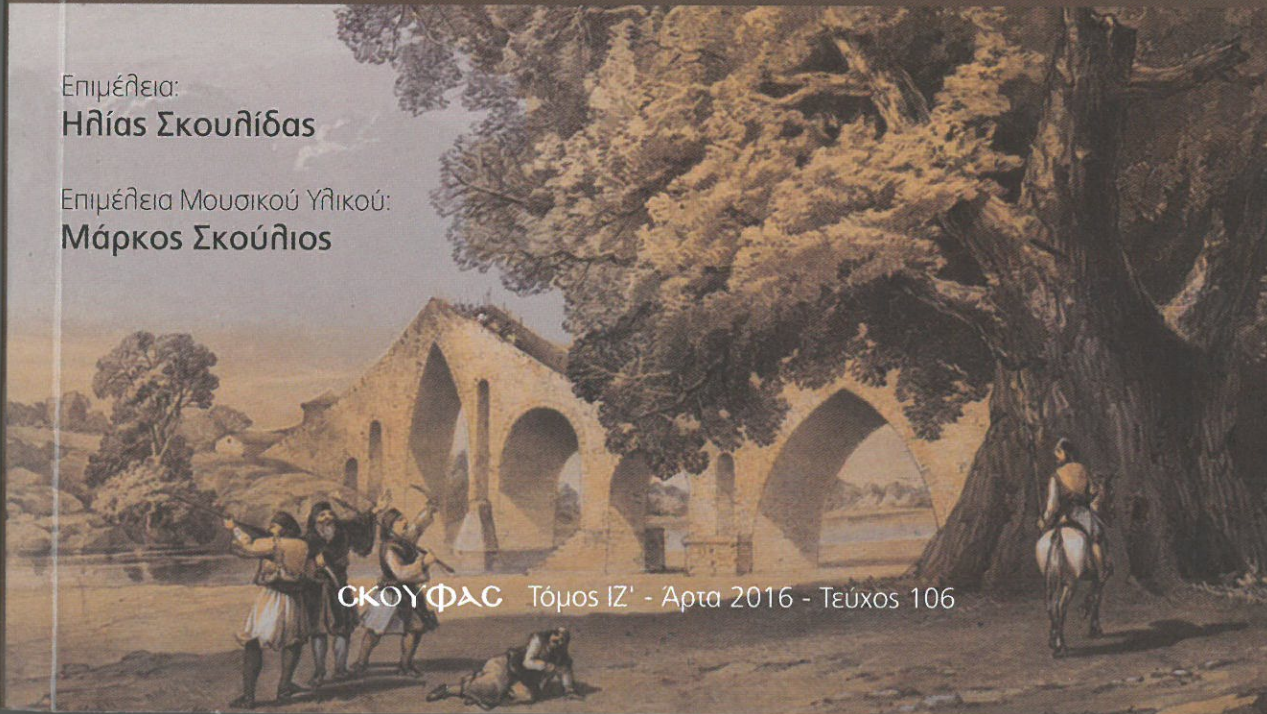
ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ



Narda - Οθωμανική Άρτα
Η μετάβαση από την ύστερη οθωμανική περίοδο
στην ελληνική πόλη

Επιμέλεια:
Ηλίας Σκουλίδας

Επιμέλεια Μουσικού Υλικού:
Μάρκος Σκούλιος



ΣΚΟΥΦΑΣ Τόμος ΙΖ' - Άρτα 2016 - Τεύχος 106

23/12/2017

Ν/ΜΙ,
4247/4246
Δ



ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ

Narda - Οθωμανική Άρτα
Η μετάβαση από την ύστερη οθωμανική περίοδο
στην ελληνική πόλη

Επιμέλεια:
Ηλίας Σκουλίδας



ΣΚΟΥΦΑΣ

Τόμος ΙΖ' - Άρτα 2016 - Τεύχος 106

Δημήτρης Δημητρόπουλος

(Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών)

Με αφορμή μια απαγωγή στα χρόνια του Αλή πασά: σπαράγματα από την τοιχογραφία της τοπικής κοινωνίας*

Στις 8 Ιουλίου 1801 ο μητροπολίτης Άρτης Ιγνάτιος βρίσκεται στην έδρα της μητρόπολής του και γράφει ιδιοχείρως και προσωπικώς επιστολή προς τον Αλή πασά, για ένα σοβαρό πρόβλημα που έχει έξαφνα ανακύψει στην περιοχή. Πρόκειται για ένα περιστατικό που κινδυνεύει να διασαλεύσει τους παραδοσιακούς ρυθμούς λειτουργίας της τοπικής κοινωνίας, να δυναμιτίσει τις σχέσεις μεταξύ των χριστιανικών και των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Η υπόθεση, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ιγνάτιου και άλλες διασταυρούμενες γραπτές μαρτυρίες, έχει ως εξής:¹

Πριν λίγο καιρό ο Μέτζος Μαρίδας, μουσουλμάνος κάτοικος του Αιτωλικού, έγγαμος με παιδιά, συνοδευόμενος από έναν ομόθρησκό του, πήγε τη νύκτα στο σπίτι ενός χριστιανού συντοπίτη του και άρπαξαν την έγκυο

* Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Κύρτου Πλέγματα» της Δράσης ΚΡΗΠΙΣ, της ΓΓΕΤ. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2017-2013 (Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα) και του Π.Ε.Π. Αττικής.

1. Στο θέμα αναφέρονται τα έγγραφα που δημοσιεύονται στο *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Ι. Χώτζη της Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, έκδοση-επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος σε συνεργασία με τους Δ. Δημητρόπουλο και Π. Μιχαηλάρη, τ. Α', Αθήνα 2007, έγγρ. 86, 87 και τ. 5 Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1484.

γυναίκα του, μπροστά στα μάτια του παιδιού της. Κατόπιν τη μετέφεραν στο σπίτι του μιάμη Αχμέτ, όπου και την «έκαμαν Τούρκα», δηλαδή την εξανάγκασαν να προσχωρήσει στο Ισλάμ. Τρεις ώρες αργότερα, την οδήγησαν στον καδή του Μεσολογγίου. Εκεί, με τη συνηγορία δύο χρηματισθέντων μουσουλμάνων μαρτύρων - οι οποίοι χαρακτηρίζονται «αράπηδες», επομένως πιθανόν αφρικανικής καταγωγής - ο απαγωγέας ζήτησε από τον καδή να του «κόψει ινκιάχι», δηλαδή να τον νυμφεύσει με την απαχθείσα.² Προς επίρρωση μάλιστα της απαίτησής του αποπειράθηκε να τον δωροδοκήσει με 40 φλωριά βενέτικα. Τελικά, επειδή είχε νυχτώσει, ο καδής δεν προχώρησε στη σύναψη του γάμου και το επόμενο πρωινό πήγε στο Αιτωλικό να εξετάσει επιτόπου την υπόθεση. Εκεί, στο κονάκι του ζαμπίτη της περιοχής Χαϊντήρ αγά,³ οδηγήθηκε η απαχθείσα «μπουλωμένη», δηλαδή με πέπλο που κάλυπτε το πρόσωπο της νύφης, όπου και ανακρίθηκε.⁴ Στην ερώτηση αν είναι «Τούρκα ή Ρωμιά, απεκρίθη πως είναι Τούρκα».

Ο Χαϊντήρ αγάς, με τη συναίνεση των άλλων τοπικών μουσουλμανικών αρχών την έστειλε με τη συνοδεία μίας μουσουλμάνας στο Μεσολόγγι, όπου έμεινε στο γυναικωνίτη (στο «χαρέμι» σύμφωνα με το έγγραφο) του σπιτιού του εκεί ζαμπίτη Σαλή αγά.⁵ Την επομένη έφτασε ο καδής του Μεσολογγί-

2. Ο όρος ινκιάχι ή νικιάχι (τουρκ. nikah) σημαίνει γάμος, βλ. σχετικά Joseph Schacht, "Nikah", *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 8, Λέιντεν 1995, σ. 26-29.

3. Ο ζαμπίτης (τουρκ. zâbit) ήταν αξιωματούχος διεκπεραίωση υποθέσεων ή και για την είσπραξη των φορολογικών προσόδων μιας περιοχής ως εκπρόσωπος του κατόχου τους, ενώ είχε και αστυνομικά καθήκοντα, βλ. Eleni Gara "Neomartyr without a message", *Archivum Ottomanicum* 23 (2005-2006) 159, Σοφία Λαΐου, *Τα οθωμανικά έγγραφα της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων 16^{ου}-19^{ου} αι.*, Αθήνα 2011, σ. 431.

4. Η λέξη «μπουλωμένη» χρησιμοποιείται στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου για να δηλώσει ακριβώς τη νύφη που είχε καλυμμένο το πρόσωπο με ειδικό πέπλο γάμου, βλ. Ευάγγελος Μπόγκας, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου), Β' Γλωσσάρια Βορ. Ηπείρου, Θεσπρωτίας, Κόνιτσας κ.ά.*, Ιωάννινα 1966, τ. Β', σ. 44, 156. Γενικότερα βέβαια το κάλυμμα του κεφαλιού, με τρόπο που να αφήνει άνοιγμα μόνο για τα μάτια, ήταν συνήθης πρακτική στις μουσουλμάνες, ενώ η κάλυψη του κεφαλιού ήταν διαδεδομένη και στις χριστιανές βλ. Suraiya Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από το Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μετάφραση Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, Αθήνα 2000, σ. 148-149.

5. Στο έγγραφο χρησιμοποιείται ο όρος «χαρέμι», εδώ για να χαρακτηρίσει όχι ομάδα γυναικών αλλά τον γυναικωνίτη του σπιτιού του οθωμανού αξιωματούχου, ο οποίος αποτελούσε

ου, ο οποίος, έχοντας δελεαστεί από υπόσχεση δώρου 700 γροσιών, ζήτησε να παραδοθεί η γυναίκα στον απαγωγέα της Μέτζο Μαρίδα. Ο ζαμπίτης, όμως, του Αιτωλικού αρνήθηκε, επειδή η απαχθείσα σε σχετικό μήνυμα αποκρίθηκε: «*πως έγινε Τούρκα· όμως όχι για τον Μαρίδα· και δεν τον θέλει*». Ο καδής - ελπίζοντας να λάβει το υπεσχημένο χρηματικό δώρο - μετέβη με τον απαγωγέα και έξι-επτά ακόμη άτομα από το Νεοχώρι, στο Βραχώρι (σημ. Αγρίνιο), προκειμένου να ζητήσουν τη μεσολάβηση ενός ανώτερου οθωμανού αξιωματούχου, του μουτεσελίμη του Κάρλελι.⁶ Ο μουτεσελίμη με τη σειρά του έστειλε στο Αιτωλικό άνθρωπό του. Σε αυτόν, σε σύναξη των Τούρκων της περιοχής, εξηγήθηκε η κατάσταση και αποκρούστηκαν οι συκοφαντίες που είχαν εξακοντιστεί, πως δήθεν δηλαδή ο αστυνόμος του Αιτωλικού ήθελε να κάνει την απαχθείσα και πάλι χριστιανή.

Ο ζαμπίτης Σαλή αγάς παρέμεινε σταθερός στην απόφασή του· αρνήθηκε σθεναρά να παραδοθεί η γυναίκα στον απαγωγέα της. Κατόπιν τούτου, ο Μαρίδας με κάποιους συμπαραστάτες του, συνοδευόμενος και από τον καδή του Μεσολογγίου, ξεκίνησαν οδικά για τα Γιάννενα, προκειμένου να προσφύγουν στον Αλή πασά και να ζητήσουν τη δική του μεσολάβηση. Οι ζαμπίτες Αιτωλικού και Μεσολογγίου, με τους χριστιανούς και μουσουλμάνους της περιοχής, σπεύδουν και εκείνοι με επιστολές τους στον Αλή πασά να παρουσιάσουν τη δική τους εκδοχή και να απαιτήσουν να μη δοθεί η γυναίκα στον Μαρίδα· εξασφαλίζουν μάλιστα και την υποστήριξη του μητροπολίτη της Άρτας Ιγνάτιου.

Δεν είναι γνωστή η έκβαση του περιστατικού, η κατάληξη της απαγωγής. Υπάρχει όμως η σπάνια ευκαιρία σύγκλισης τριών διαφορετικών μαρτυριών σε όσα ιστορήθηκαν παραπάνω, καθώς αυτά μνημονεύονται σε τρεις επιστολές προς τον Αλή πασά, οι οποίες συντάχθηκαν από: α) τους χριστια-

χώρο απομονωμένο από τους άνδρες, βλ. H. A. R. Gibb - Harold Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, τ. Α': *Η ισλαμική κοινωνία κατά τον 18ο αιώνα*, μετάφραση - σχόλια Ηλίας Κολοβός, Αθήνα 2005, σ. 137-138.

6. Μουτεσελίμη (τουρκ. mütesellim) ήταν ο διοικητής-εκπρόσωπος ενός πασά στη διοίκηση ενός σαντζακίου, βλ. Gibb - Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, σ. 386-387, 534.

νούς πρόκριτους Μεσολογγίου και Αιτωλικού, β) τους μουσουλμάνους πρόκριτους Αιτωλικού και Νεοχωρίου, και γ) το μητροπολίτη Άρτης Ιγνάτιο. Υπάρχει επίσης μνεία και μίας τέταρτης επιστολή του ζαμπίτη Σαλή αγά, η οποία όμως λανθάνει. Οι συγκλίνουσες αυτές μαρτυρίες συνιστούν ένα σώμα πληροφοριών, χρήσιμων για τη συγκρότηση της τοιχογραφίας της καθημερινότητας της περιοχής, αλλά και ικανών να προκαλέσουν ερωτήματα και ερεθίσματα σκέψης και προβληματισμού.

Καταρχήν ο τόπος. Αιτωλικό, Μεσολόγγι, Νεοχώρι, Αγρίνιο, Άρτα, Γιάννενα. Πως μια υπόθεση που ξεκινά στο Αιτωλικό διέρχεται από όλες τις υπόλοιπες πόλεις για να καταλήξει προς επίλυση στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, τα Ιωάννινα; Ποιο είναι το νήμα που τις ενώνει;

Διοικητικά το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό ανήκαν στο σαντζάκι του Κάρλελι που είχε έδρα το Βραχώρι (Αγρίνιο).⁷ Ανήκε στην ειδική εκείνη κατηγορία σαντζακίων, που παραχωρούνταν ως χάσια σε κάποιο υψηλόβαθμο αξιωματούχο της Υψηλής Πύλης. Αυτός το διοικούσε από την Κωνσταντινούπολη μέσω ενός απεσταλμένου του-διοικητή, ο οποίος έφερε τον τίτλο του μουτεσελίμη. Από το 1799 μάλιστα, το Κάρλελι παραχωρήθηκε ως χάσι στη Μιχρισάχ Βαλιδέ Σουλτάνα, μητέρα του Σελίμ Γ' και διορίστηκε μουτεσελίμης ο Ισούφ αγάς, ξάδελφος του διαχειριστή των οικονομικών της, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1805.⁸ Οι δύο αυτοί οικισμοί αποτελούσαν ξεχωριστή φορολογική ενότητα, χωριστό βοεβοδαλίκι, λόγω των σημαντικών εισοδημάτων που απέφεραν τα ιχθυοτροφεία.⁹ Ο Πουκβίλ αναφέρει ότι σύμφωνα με κατάστιχο του καζά του Ζυγού το Μεσολόγγι είχε πληθυσμό 800 οικογενειών Ελλήνων, ενώ το Αιτωλικό 350 οικογενειών από τις οποίες

7. Για το σαντζάκι του Κάρλελι, τη δημιουργία και τη διάρθρωσή του βλ. Ιωάννης Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Αθήνα 1971, σ. 73-89. Βλ. επίσης το πατριαρχικό έγγραφο του 1793 που αφορά την υπαγωγή και την κατανομή των φόρων της περιοχής και απευθύνεται και προς τον μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτης, Γ. Κωνσταντινίδης, «Το Κάρλελι και η φορολογία αυτού περί τα τέλη του ΙΗ' και τας αρχάς του ΙΘ' αιώνας κατ' ανέκδοτον πατριαρχικόν έγγραφον του έτους 1793», *Αρμονία* 1 (1900) 469-472.

8. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις*, σ. 77-78.

9. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 81-84.

οι 40 ήταν μουσουλμάνων.¹⁰

Γιατί όμως οι αναμειγμένοι στην υπόθεση καταφεύγουν στον Αλή πασά; Η περιοχή της Αιτωλίας δεν ανήκε στη διοικητική περιφέρεια του βεζίρη των Ιωαννίνων. Εντούτοις ο τελευταίος με την προσφιλή σε αυτόν μέθοδο της εξαγοράς των φορολογικών προσόδων στο όνομα κάποιου υποχείριού του, είχε ρίξει βαρύ τον ίσκιο του στον τόπο, χρησιμοποιώντας ως μέσα, καταρχήν τον έλεγχο της οικονομίας και κατόπιν τον έλεγχο της ασφάλειας, χάρη στο αξίωμα του ναζίρη των δερβενίων, το οποίο αγόραζε επίσης από την κεντρική διοίκηση και του επέτρεπε να διατηρεί επιτόπου δικές του στρατιωτικές φρουρές.

Πως εμπλέκεται όμως η Άρτα; Η Άρτα αποτέλεσε το πρώτο λιθάρι στη μακρά διαδικασία εξάπλωσης της εξουσίας του Αλή πασά, πέραν των τυπικών ορίων του πασαλικίου των Ιωαννίνων. Ο Αλή πασάς ανέλαβε το πασαλίκι των Ιωαννίνων το 1788 και σύντομα, πιθανόν σε δύο μόλις χρόνια, το βοεβοδαλίκι της Άρτας πέρασε στον έλεγχό του· το «υπέκλεψε», όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί από τις οθωμανικές αρχές.¹¹ Στα χρόνια της ακμής του Αλή πασά, οι μουκατάδες, δηλαδή οι φορολογικοί πρόσοδοι από το Μεσολόγγι, Αιτωλικό, Πρέβεζα και Άρτα, αναφέρονται συχνά στην οικονομική διαχείριση του βεζίρη της Ηπείρου ως ενιαίο σύνολο. Πιο χαρακτηριστική αναφορά βρίσκεται σε ένα μνημόνιο κατανομής της οικογενειακής περιουσίας, το οποίο συνέταξε στις 21 Μαΐου 1811 ο Αλής και παρουσίασε στα παιδιά του. Στο ντοκουμέντο αυτό για τον εαυτό του επιφυλάσσει τα εξής: «εγώ να καθήσω με το σαντζάκι του Γιαννίνου, με τα τζιφλήκια μου και τους μουκατάδες όπου έχω, Πρέβεζα, Άρτα, Κάρλελι, Μεσολόγγι και

10. F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, τ. Γ', Παρίσι 1826, σ. 524, 530, 533.

11. Μιχάλης Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 124. Σύμφωνα με τον Π.Α.Π. [Παναγιώτης Αραβαντινός Πάργειος], *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', Αθήνα 1856, σ. 286 και Σεραφείμ [Ξενοπούλος] Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα 1884, σ. 7 και 89, ο Αλή πασάς ανέλαβε το βοεβοδαλίκι της Άρτας το 1796.

Ανατολικόν». ¹²

Συνεπώς, η περιοχή που διαδραματίζεται η απαγωγή, παρότι τυπικά δεν ανήκει στη διοικητική περιφέρεια του Αλή πασά, εντάσσεται εντούτοις απολύτως στο πεδίο της στενής του επίβλεψης.

Η Άρτα την εποχή αυτή είναι σημαντικό εμπορικό και οικονομικό κέντρο της Ηπείρου. Αξίζει να επισημανθεί και μια ιδιαίτερη πλευρά της πόλης. Ο Αλή πασάς φαίνεται ότι την είχε καταστήσει κέντρο αποθήκευσης δημητριακών και παρασκευής ψωμιού και παξιμαδιού σε τοπικούς φούρνους, με σκοπό την τροφοδοσία των στρατιωτικών του δυνάμεων στα χρόνια των συγκρούσεων με τους Σουλιώτες. Στο αρχειακό υλικό εντοπίζονται αρκετά τεκμήρια που χρονολογούνται στα έτη 1800-1801, και κατόπιν το 1803, την εποχή δηλαδή της πολιορκίας του Σουλίου από το Βελή πασά. ¹³ Από το τεκμηριωτικό αυτό υλικό αποδεικνύεται ότι οι φούρνοι της πόλης είχαν σημαντική δυνατότητα παραγωγής ψωμιού και δούλευαν συστηματικά για την τροφοδοσία των στρατιωτικών σωμάτων του Αλή.

Ένα δείγμα της παραγωγικότητάς τους παρέχει κατάλογος του ψωμιού που παρέλαβε από αρτηνούς ψωμάδες μέσα στις δεκατρείς πρώτες μέρες του Ιουνίου 1800, ο Σιλιχτάρ αγάς Μπότας για τη διατροφή των στρατιωτών, που βρίσκονταν στο ορδί του (: στρατόπεδο): 21.751 τζίφτια (: καρβέλια σιταρένιου ψωμιού) και 14.469 κουραμάνες, συνολικού βάρους 31.835 οκάδων. ¹⁴ Η Σαλαώρα, ως σκάλα της Άρτας, διαδραματίζει επίσης καίριο ρόλο δια την δια θαλάσσης μεταφορά προϊόντων και κυρίως παξιμαδιού. ¹⁵ Τη σημασία της ως ανεφοδιαστικού κέντρου για το στρατό του Αλή φαίνεται ότι η Άρτα διατήρησε τουλάχιστον ως την κατάληψη της Πρέβεζας τον Νοέμβριο του 1806. ¹⁶

12. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', έγγρ. 571, σ. 209-211.

13. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1477, 1478, 1479, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489.

14. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1477.

15. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1489, που χρονολογείται στα 1802.

16. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1508.

Παράλληλα η σημασία της πόλης, στο πέρασμα από το 18ο στο 19ο αιώνα, ενισχύεται και από τη διαμονή εκεί ενός προσώπου που διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα όλης της Ηπείρου. Πρόκειται για τον μητροπολίτη Ιγνάτιο Κακουγδό, αργότερα Ουγγροβλαχίας. Ο Ιγνάτιος είναι μία από τις πολυσχιδείς, σημαντικές, προσωπικότητες του νέου ελληνισμού, στην καμπή δημιουργίας του ελληνικού κράτους. Την εποχή που ο Μέτζο Μαρίδας απήγαγε τη χριστιανή από το Αιτωλικό, ήταν μητροπολίτης Άρτας. Εκλέχθηκε το 1794 και παρέμεινε επικεφαλής της τοπικής μητρόπολης επί ένδεκα χρόνια μέχρι το 1805, που αναγκάστηκε να διαφύγει στα Επτάνησα, καθώς ο Αλή πασάς τον υποπτευόταν ότι ενεργούσε για λογαριασμό της Ρωσίας, με την οποία είχαν επιδεινωθεί οι σχέσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Μέχρι τότε, όμως, στα χρόνια που ηγήθηκε της μητρόπολης Άρτας, είχε αναπτύξει ενεργό δράση ως εκπρόσωπος του Αλή πασά, σε μία πυκνή σειρά υποθέσεων που συγκλόνισαν την περιοχή στο γύρισμα του 19^{ου} αιώνα (άλωση της Πρέβεζας (1798), υποταγή της Βόνιτσας, παράδοση της Πάργας, κατάληψη του Σουλίου, υπογραφή συμφωνίας Αλή πασά με την Ιόνιο Πολιτεία).¹⁷

Ο καίριος αυτός ρόλος του Ιγνάτιου στην εξωτερική πολιτική του Αλή πασά και οι στενότερες σχέσεις που είχε αναπτύξει με το βεζίρη των Ιωαννίνων, του επέτρεπαν να μεσολαβεί για ευρύτερα θέματα της περιοχής. Μικρές ψηφίδες του εύρους των παρεμβάσεων αυτών του Ιγνάτιου παρέχουν ορισμένα τεκμήρια που εντοπίζονται στο αρχείο του Αλή πασά. Ενδεικτικά:

- Στις 9 Μαΐου 1800 με έγγραφό του ο Ιγνάτιος παρεμβαίνει στον Αλή πασά υπέρ του επαναδιορισμού του καδή Άρτας, του οποίου έληξε η θητεία.¹⁸

- Στις 25 Αυγούστου 1804 καταγγέλλει στον Αλή πασά τη συμπεριφορά

17. Βιογραφικά του Ιγνάτιου βλ. Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Ιγνάτιος. Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828). Ι. Βιογραφία*, Αθήνα 1959 και Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας» στον τόμο *Κληρικοί στον Αγώνα* της σειράς «Ίδρυτές της νεότερης Ελλάδας», Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), τ. 15, Αθήνα 2010, σ. 45-80 όπου και άλλη βιβλιογραφία.

18. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1476.

ενός νέου ενοικιαστή ιχθυοτροφείου (βιβαριού) στο Λούρο ποταμό. Αυτός, με τις ενέργειές του βλέπει τους ιδιοκτήτες των παλιών βιβαριών της Άρτας (προφανώς στον κόλπο της Πρέβεζας) που ανήκουν σε πιστούς του βεζίρη ανθρώπους.¹⁹

- Ο μουσελίμης του Κάρλελι τον Μάιο του 1799 ζητά από τον Ιγνάτιο Άρτης να μεσολαβήσει στον Αλή πασά, ώστε να ελαφρυνθούν το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό από υπέρογκα ποσά που καλούνται να πληρώσουν,²⁰ ενώ το Φεβρουάριο του 1804, ο ίδιος οθωμανός αξιωματούχος του αποστέλλει κατάλογο διαχειριστικών ζητημάτων, που αφορούν τα δασήματα της περιοχής και του ζητά να μεσολαβήσει στον Αλή πασά ώστε να ρυθμιστούν.²¹

Η παρέμβαση επομένως του Ιγνατίου στην υπόθεση της απαγωγής της εγκύου χριστιανής δεν αποτελούσε κάτι το πρωτοφανές στον χώρο ελέγχου του Αλή πασά. Παράλληλα όμως ο Ιγνάτιος είχε και αρμοδιότητα από τα προβλεπόμενα από την οθωμανική τάξη πραγμάτων, διότι ο τοπικός μητροπολίτης ήταν ένα από τα θεσμικά όργανα στα οποία μπορούσαν οι χριστιανοί κάτοικοι να καταφύγουν για την επίλυση ενός ζητήματος, ιδιαίτερα μάλιστα εάν αφορούσε θέματα γάμων και διαζυγίων.²² Άλλωστε επρόκειτο για ένα ζήτημα που είχε και θρησκευτική διάσταση. Ιδιαίτερα μάλιστα, καθώς το περιστατικό συνέβη στο Αιτωλικό, το οποίο ανήκε στις περιοχές αρμοδιότητας του Ιγνατίου, αφού η μητρόπολη Άρτης περιλάμβανε την Αιτωλία και τη Λοκρίδα.²³ Στον επίσημο τίτλο του σε πατριαρχικά έγγραφα αναφέρεται και ως «υπέρτιμος Αιτωλίας», λίγο δε αργότερα τον Ιούνιο του 1808 οι

19. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1507.

20. Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Ιγνάτιος. Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, Αθήνα 1961, σ. 2, έγγρ. 2.

21. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', υπό έκδοση, έγγρ. 1479.

22. Βλ. Sophia Laiou, "Christian women in an ottoman world: Interpersonal and family cases. Brought before the Sharia's Courts during the seventeenth and eighteenth centuries (Cases involving the Greek community)", στο Amila Buturovic - Irvin Cemil Schick (επιμ.), *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, Λονδίνο 2007, σ. 244-245.

23. Για την εκκλησιαστική υπαγωγή της Άρτας βλ. Τ. Χριστόπουλος, «Άρτης Μητρόπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 3, Αθήνα 1963, σ. 275-276, Χαράλαμπος Δ. Χαράλαμπόπουλος, *Συνοπτικό διάγραμμα για τη συγγραφή της εκκλησιαστικής ιστορίας της Ναυπάκτου (300;-2000)*, Αθήνα 2000, σ. 19-21.

μητροπόλεις Ναυπάκτου και Άρτας συνενώθηκαν με εκείνη των Ιωαννίνων, πιθανότατα κατόπιν επιθυμίας του Αλή πασά.²⁴

Επομένως, θα λέγαμε ότι η τοπογραφία των κινήσεων των εμπλεκόμενων στην απαγωγή ακολουθεί μια διαδρομή που μπορεί να δικαιολογηθεί απ' όσα ειπώθηκαν παραπάνω. Τι δηλώνει όμως το ίδιο το περιστατικό; Ας θυμηθούμε τα καθέκαστα. Ένας έγγαμος μουσουλμάνος απαγάγει μία έγγαμη και έγκυο χριστιανή και την υποχρεώνει να ασπαστεί το μουσουλμανισμό, πρακτικά υποχρεώνοντάς την ταυτόχρονα να χωρίσει και από το σύζυγό της.²⁵ Η ίδια κατόπιν δέχεται την αλλαγή θρησκείας, αλλά αρνείται να παντρευτεί και να ακολουθήσει τον απαγωγέα της.²⁶ Για την ίδια την υπόθεση δε διαθέτουμε πολλά πραγματολογικά στοιχεία, μια και απουσιάζουν περαιτέρω μαρτυρίες. Ίσως δεν έχει και μεγάλη σημασία, καθώς πιθανότατα σχετίζεται με κάποια ερωτική ιστορία, ενδεχομένως σε συνάρτηση και με την εγκυμοσύνη της γυναίκας, παρότι δεν υπάρχει καμία αναφορά σε ύπαρξη σεξουαλικής σχέσης.²⁷ Ο εξισλαμισμός νομίζω σχετίζεται περιφερειακά και μόνο με το ίδιο το περιστατικό και με το προσωπικό δράμα των εμπλεκόμενων, παρότι έχει συνέπειες στην τοπική κοινωνία. Δεν μπορεί όμως να ενταχθεί σε κάποιο υποτιθέμενο ρεύμα βίαιων εξισλαμισμών που επιχειρούν μουσουλμάνοι της περιοχής.²⁸ Εδώ πρόκειται για μια προσωπική υπόθεση, η

24. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', έγγρ. 420. Στο ίδιο θέμα αναφέρονται και άλλα τεκμήρια της αληπασαδικής διοίκησης, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', έγγρ. 428 και τ. Β', έγγρ. 485 και 546.

25. Για τον τρόπο λήψης αποφάσεων των καδήδων σχετικά με υποθέσεις διαζυγίων και μεταξύ χριστιανών, βλ. Rossitsa Gradeva, "Orthodox Christians in the kadi courts: The practice of the Sofia Sheriat Court, seventeenth century", επανέκδοση στον τόμο: *Rumeli under the Ottomans, 15th-18th centuries: Institutions and Communities*, Κωνσταντινούπολη 2004, σ. 185-190

26. Η απαχθείσα οδηγείται στις αστυνομικές και δικαστικές αρχές αρχικά από τους απαγωγείς και κατόπιν τους τοπικούς πρόκριτους. Δεν καταφεύγει η ίδια, πιθανόν και λόγω της ταχύτητας με την οποία διαδραματίστηκε η υπόθεση. Η προσφυγή των ίδιων των γυναικών στην οθωμανική δικαιοσύνη αποτελούσε αποδεκτή πρακτική, ακόμη και για περιπτώσεις σεξουαλικών εγκλημάτων, βλ. Laiou, *Christian women in an ottoman world*, σ. 253-259.

27. Για το θρησκευτικό και εθιμικό δίκαιο που εφαρμόζονταν σε περιπτώσεις εξωσυζυγικών σεξουαλικών σχέσεων βλ. Colin Imber, "Zina in Ottoman law" επανέκδοση στον τόμο: *Studies in Ottoman History and Law*, Κωνσταντινούπολη 1996, σ. 175-206.

28. Για το θέμα των εξισλαμισμών σε περιοχές όπως η Κρήτη ή η Πελοπόννησος βλ. εν-

οποία όμως, όπως αποδεικνύει η άμεση κινητοποίηση των τοπικών προκρίτων, κινδύνευε να προκαλέσει ανεξέλεγκτες επιπτώσεις.

Την αντίδραση αυτή των τοπικών αρχών θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε. Καταρχήν ταυτόχρονα, την ίδια μέρα, οι χριστιανοί πρόκριτοι του Αιτωλικού και του Μεσολογγίου και οι ιμάμηδες Αιτωλικού και Νεοχωρίου, μαζί με όσους Τούρκους γερλήδες (δηλαδή μόνιμους κάτοικους, ντόπιους) ζουν εκεί, στέλνουν δύο χωριστές επιστολές στον Αλή πασά. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο είναι ο στιγματισμός της απαγωγής και η υπεράσπιση των ενεργειών του τοπικού ναζίρη, στην οικία του οποίου κατέληξε προσωρινά η απαχθείσα. Η καταδίκη αυτή της απαγωγής από τους μουσουλμάνους ήταν σύμφωνη με τα προβλεπόμενα στο οθωμανικό ποινικό δίκαιο, το οποίο ρητά καταδίκαιζε την πράξη της αθέλητης απαγωγής γυναίκας, προέβλεπε ευνουχισμό του απαγωγέα και ακύρωνε τυχόν γάμο που είχε ακολουθήσει, με εξαίρεση την περίπτωση που είχε υπάρξει - έστω εκ των υστέρων - συναίνεση του κηδεμόνα της απαχθείσας.²⁹

Πέραν όμως των προβλεπόμενων από το μουσουλμανικό δίκαιο, η επιστολή των μουσουλμάνων προκρίτων αναδεικνύει ενδιαφέροντα στοιχεία των νοοτροπιών και των συνθηκών ζωής που επικρατούσαν. Οι ντόπιοι Τούρκοι λοιπόν, καθώς δεν έμειναν ικανοποιημένοι από τη στάση του τοπικού καδή, απευθύνονται στον Αλή πασά και χαρακτηρίζουν την πράξη του απαγωγέα «ατιμία», η οποία τους προξένησε «κακοφανισμό». ³⁰ Υποστηρί-

δεικτικά Μ. Πεπονάκης, *Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-1899)*, Ρέθυμνο 1997, Γιώργος Ν. Νικολάου, *Εξισλαμισμοί στην Πελοπόννησο από τα μέσα του 17ου αιώνα έως το 1821*, Αθήνα 2006.

29. Uriel Heyd, *Studies in old ottoman law*, Οξφόρδη 1973, σ. 97-98, 136.

30. Βλ. για τις αρμοδιότητες του καδή, Uriel Heyd, *Studies*, σ. 208-234, Rossitsa Gradeva, "Activities of a kadi court in eighteenth-century Rumeli: the case of Hacioglu Pazarcik", επανέκδοση στον τόμο *Rumeli*, σ. 53-66. Για την εκδίκαση των υποθέσεων από τους τοπικούς καδήδες με βάση το ισλαμικό ή το «σουλτανικό» δίκαιο και τη συχνή καταφυγή των κατοίκων σε υψηλόβαθμους διοικητικούς αξιωματούχους ή ακόμη και στις κεντρικές αρχές για να βρουν το δικό τους, βλ. Antonis Anastasopoulos, "Non-Muslims and Ottoman Justice(?)", στον τόμο *Law and Empire: Ideas, Practices, Actors*, επιμέλεια: Jeroen Duindam - Jill Harries - Caroline Humfress - Nimrod Hurvitz, Λέιντεν και Βοστώνη 2013, σ. 277-280, Αντώνης Αναστασόπουλος - Ελένη Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος και τιμωρίας», *Μνήμων* 21

ζουν ότι υπήρξαν αυτήκοες μάρτυρες πως «οι ραγιάδες εφέρθησαν φρόνιμα και τιμημένα», σε αντίθεση με όσους ακολουθούν τον Μαρίδα που χαρακτηρίζονται «αστόχαστοι» και τέλος δηλώνουν ότι «την γυναίκα που ετούρκευσεν ούτε την εξήτησαν οι ραγιάδαις, ούτε ομίλησαν δι' αυτήν τίποτα αλλά ήλεγαν και λέγουν πως Τούρκα έγινε και Τούρκα ας είναι».

Βρισκόμαστε επομένως μπροστά σε μία συναίνεση, μια συναντίληψη των κοινοτήτων, μια συνεργασία για την κοινή διαχείριση της κρίσης που προέκυψε από την απαγωγή. Οι μουσουλμάνοι καταγγέλλουν τον ομόθηρικό τους που έθεσε σε κίνδυνο την ειρηνική διαβίωση των δύο κοινοτήτων και οι χριστιανοί δέχονται τον ήδη τελεσθέντα εξισλαμισμό. Η μη αποδοχή του θα δημιουργούσε σοβαρό θρησκευτικό ζήτημα με περίπλοκες κοινωνικές συνέπειες, αφού η τυχόν επανάκαμψη στο χριστιανισμό κάποιου που είχε ασπαστεί το Ισλάμ επέφερε σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες ποινή θανάτου για τους άνδρες και ποινή φυλάκισης για τις γυναίκες.³¹ Σε αυτήν την παραδοχή στηρίχθηκε και η παράδοση των νεομαρτύρων, που, ενώ σε κάποια στιγμή του βίου τους «αρνήθηκαν την πίστη του Χριστού» και «ετούρκισαν», στη συνέχεια μεταμελήθηκαν και δήλωναν δημόσια ότι αποκηρύσσουν το Ισλάμ, προκειμένου να οδηγηθούν σε νέα βάπτισμα δια του αίματος, σε καθαγιαστικό θάνατο.³²

Ο Ιγνάτιος Άρτης στην επιστολή/παρέμβασή του προς τον Αλή πασά θέτει και εκείνος, ακριβώς τα δύο αυτά ζητήματα. Πρώτα το θρησκευτικό. Στην Οθωμανική αυτοκρατορία το σύστημα δικαιοσύνης βασιζόταν στις διδαχές του κορανίου. Υποστηρίζει λοιπόν ότι η λύση που υιοθετεί ο ίδιος από κοινού με τους χριστιανούς και μουσουλμάνους πρόκριτους, όχι μόνο δεν αντίκειται αλλά συνάδει με τους κανόνες της μουσουλμανικής πίστης.³³

(1999) 45-47.

31. Eleni Gara "Neomartyr without a message", σ. 158.

32. Elizabeth A. Zachariadou, "The neomartyr's message", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 8 (1990-1991), σ. 59-62, Φίλιππος Ηλιού, «Πόθος μαρτυρίου: από τις βεβαιότητες στην αμφισβήτηση του Μ. Γεδεών. Συμβολή στην ιστορία των νεομαρτύρων», *Τα Ιστορικά* 23 (1995) 267-270.

33. Σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο μουσουλμάνος ήταν επικτό να νυμφευτεί γυναίκα

Ο λόγος του είναι διαυγής: οι πρόκριτοι «δεν ζητούν κανένα πράγμα οπού να πειράζη εις την πίστιν», ιδιαίτερα μάλιστα επειδή, όπως επισημαίνει: «είναι εμποδισμένον να παρθή γυναίκα από τον άνδρα της, και την ιδίαν ώραν να δοθή εις άλλον με νικιάχι». Ο Ιγνάτιος δηλαδή επισημαίνει ότι αυτό που προσπάθησε να κάνει ο απαγωγέας χρηματίζοντας τον καδή και παραβιάζοντας το νόμο:³⁴ «να κόψει ινκιάχι (ή νικιάχι)», δηλαδή να νυμφευτεί μπροστά στον καδή την απαχθείσα χριστιανή, δεν ήταν αποδεκτό από το μουσουλμανικό δίκαιο, γιατί έγινε χωρίς τη συναίνεση της γυναίκας.³⁵

Κατόπιν το πολιτικό ζήτημα, δηλαδή η πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί για να μη διαταραχθούν οι σχέσεις των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων. Ο Ιγνάτιος το περιγράφει με τη λεπτότητα και την ιδιοφυΐα της πολιτικής του προσέγγισης: «Το ζήτημα οπού κάμνουν οι προεστοί δεν είναι δια να την ματαδώσουν οπίσω του ανδρός της, ή να ξαναμένη Ρωμιά, μοναχά να μην την πάρη αυτός οπού την ήρπασεν έτζη βιαίως και γένη συνήθεια δια να τους αρπάζουν ταις γυναίκες από τα σπήτια τους». Δηλαδή, «ο γέγονε, γέγονε», η γυναίκα δε θα επιστρέψει ούτε στο σύζυγό της ούτε στη θρησκεία της, είναι ανάγκη όμως ο δράστης να μη δικαιωθεί, να μην την «κερδίσει» σε καμία περίπτωση, διότι κάτι τέτοιο θα πυροδοτούσε ανάλογες συμπεριφορές και στο μέλλον, θα δυναμίτιζε τη συναίνεση που έχει επιτευχθεί στη διαβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων.

Ο Ιγνάτιος επομένως αξιοποιεί τις διαφορετικές του ιδιότητες: μητροπολίτης Άρτας και έμπιστος του Αλή πασά, εκπρόσωπος των χριστιανών κατοίκων και στέλεχος του διοικητικού μηχανισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και προτείνει ένα συμβιβασμό που να σέβεται τα θρησκευτικά

άλλης θρησκείας αλλά δεν επιτρεπόταν το αντίθετο, βλ. J. Schacht, "Nikah", σ. 28, S. Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή*, σ. 138.

34. Για τη στάση των καδήδων απέναντι στους διαδίκους κατά την απονομή της δικαιοσύνης βλ. Ελένη Γκαρά, «Μεροληψία κατά την απονομή δικαιοσύνης στα οθωμανικά ιεροδικεία», στο Κώστας Λάμπας - Αντώνης Αναστασόπουλος - Ηλίας Κολοβός (επιμ.), *Μνήμη Πηνελόπης Στάθη. Μελέτες ιστορίας και φιλολογίας*, Ηράκλειο 2010, σ. 39-54.

35. Νικόλαος Πανταζόπουλος, «Κεπήνιον. Συμβολή εις την έρευναν του πολιτικού γάμου επί Τουρκοκρατίας», *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών*, 19γ (1986) 492-495.

παραδεδεγμένα αλλά και να μην διαταράσσει την πολιτική και κοινωνική ισορροπία μεταξύ των διαφορετικών θρησκευτικών - εθνικών κοινοτήτων.

Κλείνοντας να επισημάνουμε μία ακόμη πραγματικότητα της εποχής στη Δυτική Στερεά και την Ήπειρο, όπως αναδεικνύεται από τα τεκμήρια που μας απασχόλησαν. Ο μητροπολίτης Άρτας, οι χριστιανοί κοινοτικοί άρχοντες και οι μουσουλμάνοι πρόκριτοι αλληλογραφούν απευθείας με τον Αλή πασά στην ελληνική γλώσσα. Δηλαδή η επίσημη αλληλογραφία που ανταλλάσσεται μεταξύ τοπικών αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης γίνεται στα ελληνικά. Βέβαια πρόκειται για μία ελληνική γλώσσα με πολλές τουρκικές λέξεις και ιδιωτισμούς στην εκφορά του λόγου και τη σύνταξη. Πάντως η επιλογή της αποτελεί ισχυρή ένδειξη της κυριαρχίας των ελληνικών όχι μόνον ως γλώσσας του εμπορίου αλλά και γλώσσα της οθωμανικής διοίκησης. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται απολύτως από τα τεκμήρια του Αρχείου Αλή πασά, όπου η συντριπτική πλειονότητα τόσο της προσωπικής αλληλογραφίας του βεζίρη των Ιωαννίνων με Αλβανούς, Τούρκους και Έλληνες όσο και των διοικητικών και οικονομικών εγγράφων που χειρίζεται η γραμματεία του είναι στην ελληνική γλώσσα. Είναι και αυτό ένα στοιχείο της ανάμεικτης, περίπλοκης πραγματικότητας που είχε εγκαθιδρύσει η οθωμανική κυριαρχία, συστατικό του τρόπου λειτουργίας πόλεων, όπως η Άρτα, που είχαν ικανό μουσουλμανικό πληθυσμό και ισχυρότερη χριστιανική ενδοχώρα: μιας πραγματικότητας που θα διαρραγεί λίγα χρόνια αργότερα με την Επανάσταση του 1821 και τη δημιουργία του πρώτου εθνικού κράτους στην περιοχή.